

על הדיוקן המצויר של ח"נ ביאליק במהדורת היובל של כתביו (1923) או מקס ליברמן מנצח בקרב מוניטין את ליאוניד פסטרנק

אליק מישורי

גם אם הוא מפאר את הכל – הוא בעצמו – אינו
מפואר כלל.²

הכללת דיוקנו של סופר או משורר במהדורה של כתביו היא
נוהג מקובל, שהיה גם נר לרגלי מפיקי מהדורת היובל של כתבי
ביאליק. ההבט המעניין, שבדרך כלל אינו גלוי לקוראים, הוא
תהליך הבחירה של דיוקן מייצג, אחד מני רבים, שנעשה על-
ידי עורכים ומוציאים לאור. מעבר לדומות צורנית של המודל,
שואפים אמני הדיוקן למסור לצופים בדרך כלל גם את תמצית
מהותו הרוחנית.

תמונה 1: תצלום של ח"נ ביאליק המופיע במהדורת
1908 של שיריו.

בשנת 1923, בגיל ארבעים ושמונה, עזב המשורר הלאומי חיים
נחמן ביאליק את אודסה שברוסיה ועבר להתגורר בגרמניה.
לקראת יום הולדתו החמישים החל בעבודה המפרכת של עריכת
כל כתביו והוצאתם לאור, ובמהדורה הזאת הוא ראה ביטוי
לפסגת הישגיו. "מהדורת היובל" של כתבי ביאליק ראתה
אור באותה שנה, בהוצאת "חובבי השירה העברית" בברלין.
ארבעת כרכי המהדורה עוצבו בידי האמן היהודי יוסף בודקו
(1888–1940), שחי ופעל באותה תקופה בברלין. בעמוד הראשון
של הכרך הראשון ב"מהדורת היובל" – ספר ראשון: שירים
– מופיע דיוקן מצויר של המשורר, תחריט מעשה ידי האמן
היהודי מקס ליברמן (1847–1935).

היום, בעידן של תקשורת חזותית רוויה בדימויים ובאיקונוות,
אנו מתקשים מעט לעמוד על מידת ההשפעה שהיתה לצירוף
דיוקן של משורר לספר שיריו. אך מרביתו של קהל קוראי
ביאליק בתחילת המאה העשרים הכיר את מראה המשורר
אך ורק מדיוקנו המודפס בספרי שיריו. במכתב לאביו סיפר
דוד בן-גוריון עד כמה הופתע מהפגישה הבלתי-אמצעית עם
ביאליק: "הוא לא דמה כלל לאותה תמונה המצויה, ששם פניו
גסים ומגושמים כפני סוחר שמן, להיפך, שרטוטי פניו באמת
נעימים מאוד ובכלל הוא עשה במראהו החיצוני רושם טוב
מאוד".¹ התצלום שבן-גוריון הכיר (מכתבו נכתב ב-1909) הוא
ודאי זה שנכלל במהדורת שיריו של ביאליק ב-1908 [תמונה 1].
רושם שונה לחלוטין ממראהו של ביאליק היה למבקר-
פובליציסט ראובן בריינין (1852–1921), שפגש את המשורר
בימי הקונגרס הציוני. בזכרונותיו לא הסתיר את אכזבתו:

בחודש אוגוסט שנת 1907, בימי הקונגרס הציוני
השמיני הכרתיו פנים אל פנים לראשונה. יהודי קטן
(כבן שלושים ושנים לפי דבריו), קרח, בעל שפם
קשה וצהוב, ובעל עיניים מעוקלות מעט. פניו אינם
אומרים כלום, עיניו אינן אומרות שירה. ביאליק,

זלצמן בא יום אחד, החזיר את הדוגמאות ואמר כי הוא סירב לנהל את הוצאת ספרך עד כי אתה תודיע על רצונותיך [...] כי אין הדברים ברורים בקשר להוצאת ספרך [...] עד היום אני ממתין להוראות ממך או ממנו ועד היום אף ידיעה ממך. הרי ידוע לך כמה אני מבקש לשמח אותך. להיות מועיל לך בכל דרך שהיא...⁵

בימים שבהם עסקו ביאליק, קרופניק ויוסף בודקו בהפקת מהדורת היובל, פורסם מאמר מאת גבריאל מארצינסקי בכתב העת מילגרוים, שדן במהות הדיוקן באמנות התקופה. המחבר כלל במאמרו רפרודוקציות של כמה דיוקנאות וביניהם גם מעשה ידי מקס ליברמן. מארצינסקי יצא במאמרו בשבחי האימפרסיוניזם והציג לצדו את עקרונות הסגנון האקספרסיוניסטי. חיבתו לאימפרסיוניזם ברורה, ויחסו לאקספרסיוניזם אינו חיובי במיוחד:

לאימפרסיוניסט [...] אין נשמה המופרדת מן הגוף המקרי והשפל. בשבילו קיימת רק התופעה עם כל מקריותה. הוא נותן את הביטוי הפתאומי, ללא כל בחירה [...] האדם המתגלה ברגע מסוים הוא לטעמו האדם האמיתי, כל היתר בשבילו הוא רק העמדת פנים, המצאה וזיוף.

הדיוקנאות של הסגנון האקספרסיוניסטי מחפשים שוב את הנשמה באופן פשוט וישיר, מלא טמפרמנט וכוח. אפילו במקום בו מתכוונים למסירת הגוף בלבד, לא מקבלים אותו עם כל תופעותיו המקריות אלא 'בונים אותו' מחדש [...] על כן התקבלו דברים משונים רבים. [...] הוא [הסגנון האקספרסיוניסטי] אינו אוהב את פני השטח הנראים של עצמים ואנשים, הוא רוצה לתת דבר מה יותר מן הנראה בלבד, וכל אמנות הציוור הרי קשורה בסופו של דבר רק במה שנראה לעין.⁶ ביאליק היה אחד מעורכי מילגרוים, ולפיכך סביר להניח שהכיר וקרא את מאמרו של מארצינסקי. ליאוניד פסטרנק היה אימפרסיוניסט, ולפיכך טיעוני מארצינסקי תואמים את דעת המשורר על הציוור, ובמיוחד על ציוור דיוקנאות. עניין הכללת הדיוקן במהדורת היובל נודע עד מהרה ליוסף בודקו. אך טבעי היה הדבר שציוור דיוקן המשורר יופקד בידיו, שכן הוא היה אחראי לכל ההיבטים החזותיים של המהדורה. קרופניק בישר לביאליק:

הוא [יוסף בודקו] התרעם מאוד אפילו על זה שפסטרנק הוא המצייר את תמונתך אתה בשעה שהוא התפאר בלבו לצורך [שהוא בעצמו ייצור את דיוקן המשורר] ובקשי גדול עלה בידי להפיס את דעתו ולאמר לו שפסטרנק הוא פורטרטיסט ידוע, שצייר אותך מכבר ושאינו עכשיו כל אפשרות לבדוק לצייר תמונה חדשה באין אתה בברלין.⁷

במאמר זה אתמקד בשני דיוקנאות של המשורר הלאומי שעמדו לרשות מפיקי המהדורה: האחד מעשה ידי האמן הרוסי-יהודי ליאוניד פסטרנק (1862-1945) והשני, זה שנבחר, מעשה ידי האמן הגרמני-יהודי מקס ליברמן. באמצעותם אסקור את מידת הצלחתם (או חוסר הצלחתם) להעביר לקוראים/צופים את העקרונות המצופים מדיוקן אמין, בעל כוח תקשורתי משכנע. אסקור גם ויכוחים, העדפות והגיגים שליוו את תהליך בחירת הדיוקן המייצג של המשורר, ואראה כיצד שיקולים של האחראי על ההוצאה לאור של מהדורת היובל גברו על העדפתו של המשורר. בסופו של דבר, כך אטען, המראה של ביאליק שנחרט בזכרוננו עד היום אינו זה הנשקף מדיוקנו המופיע במהדורת היובל, אלא דווקא זה שנראה בתצלום של צלם ארצישראלי נשכח.

* * *

עניין הכללת דיוקנו של ביאליק במהדורת היובל של כתביו היה תהליך לא פשוט, שלווה במאבקים מאחורי הקלעים המגלים משהו על יחסי מחבר-מו"ל-מעצב. בדיוקן שצייר ליברמן [תמונה 2] מוצג המשורר כפי שנראה בשנת החמישים לחייו. ביאליק לא אהב את הדיוקן; ידיו, הצייר חיים גליקסברג, העיד על כך:

[ביאליק סיפר לי ש] הזקן ליברמן, אוי כמה יגע במלאכה זו. זרק שתי פלטות [...] אני חושב שדווקא תמונה זו היא אחת הגרועות ביותר. והלא הוא צייר גדול. פלא! התנגדתי שיצרפו את התחריט לספר. אולם המו"ל התעקש. הוא אמר: "אז ליברמן וועט א שפיי טון (אם ירקוק ליברמן יריקה) ויחתום את שמו, ואתנהו".³

על-פי ביאליק, הבחירה בדיוקן שצייר ליברמן נכפתה עליו בידי המו"ל, שניסה לשוות למהדורה משנה חשיבות. ליברמן היה האמן היהודי המוכר והמהולל בתקופה זו בגרמניה וזכה להכרה בינלאומית. אך מה שמגע גליקסברג מפי ביאליק (או מה שהחליט לתעד בספרו), לא היה הסיפור כולו, שכן בתחילה הוחלט שאת מהדורת היובל יעטר דיוקן מעשה ידי ליאוניד פסטרנק [תמונה 3]. על כך ניתן להסיק ממכתב ששלח ח"א קרופניק, מפיך מהדורת היובל ועוזרו של ביאליק, שבו דיווח למשורר כך:

את תמונתך לא עשינו קודם לכן משום שכל זמן שלא היה דבר ברור לא חפצנו להשקיע כספים. בינתיים מסרה פסטרנק בשביל איזה אלבום ובימים אלה תהיה פנויה לרפרודוקציה.⁴

באותה עת גם פסטרנק כתב לביאליק:

עבור הרפרודוקציה של דיוקנך לספרך עשיתי רישומים בדיו כדי לייצר תחריט קליו מעולה [...]

תמונה 2: מקס ליברמן, דיוקן ח. נ. ביאליק, 1923, תחריט, 12.5x17.5 ס"מ, בספר השירים במהדורת היובל של כתבי ח"נ ביאליק.

לגוף המצויר אינו מניח עדיין את דעתו. חותר הוא לגלות בשרטוטי הפנים את פנימיות האדם, את עיקר עצמותו. את "היחידה החיה" שבו. פרצוף מעשה ידיו – הוא "חי מדבר", מלא מחשב ותוכן.⁹ בדבריו של ביאליק ניתן למצוא הד לדבריו של מארצינסקי (שהובאו לעיל) על ציור אימפרסיוניסטי של דיוקנאות: "לאימפרסיוניסט אין נשמה המופרדת מן הגוף [...] האדם המתגלה [בציור] הוא לטעמו האדם האמיתי". אך מהי הסיבה שעוררה את עניינו המיוחד של ביאליק דווקא באמן הרוסי? נראה כי אחד הדברים הקשורים בפסטרנק כאמן דיוקנאות שהרשים אותו במיוחד היה הקשר ההדוק שלו עם הסופר האגדי טולסטוי:

חיבה יתרה נודעה לאמן [פסטרנק] זה מטולסטוי. הישיש הגדול, שלא נקי היה משמץ פוזיות, נענה תמיד לציוריו בחפץ לב. אוהב היה לראות את עצמו כמין חומר להם ולהסתכל בצורת עצמו. ומיום שהכיר את הצייר פסטרנק הפקיד עצמו למחולו של זה לגמרי. יָשָׁב יָשָׁב לפני הצייר בארץ רוח ולא בלי חמדה פעמים אין ספור ושעות רצופות [...] תמונותיו הפסטרנקיות של טולסטוי הן מן המפורסמות ביותר ונפוצו בעם לרבבות. ושל הרבה פנים הן [...] בכלן אנו רואים את טולסטוי כמו שהוא בכל גדלותו ופשטותו [...] הכל פשוט בתכלית וכמה גדלות בפשטות זו.¹⁰

ביאליק הפקיד בידי קרופניק את מלאכת ההסברה לבודקו מדוע לא נבחר הוא ליצור את הדיוקן. הטענה של קרופניק שהדבר אינו ניתן לביצוע משום שביאליק אינו מגיע לברלין כדי "לשבת" לפני הצייר, היתה אמנם פחות גרועה ומעליבה מהתירוץ שקדם לו, שבו הסב קרופניק את תשומת לבו של בודקו לכך שפסטרנק עמיתו הוא צייר דיוקנאות ידוע, ומה שמשמע מכך שהוא, בודקו, אינו כזה. שני התירוצים גם יחד היו רחוקים מהאמת, שכן, על פי ה"עדות" שהשמיע המשורר עצמו בפני חיים גליקסברג, הוא נהג לנסוע לברלין ו"ישב" פעמיים בסדנתו של ליברמן כדי שזה יצייר את דיוקנו. ההסברים האלה של קרופניק חיפו על המריבות הרבות מאחורי הקלעים שליוו את תהליך ההוצאה לאור של מהדורת היובל. בודקו לא היה אפוא היחיד שהתרעם על שמלאכת הדיוקן נמסרה לאחר; בסופו של דבר, גם הדיוקן מעשה ידי פסטרנק לא נכלל במהדורת היובל, ועל כך התמרמר האחרון בפני ביאליק:

בזמן האחרון כל הזמן פונים אלי אנשים המכירים את שנינו ואת יחסינו ההדדיים, וגם עשו לי חורים באוזניים – "תגיד לי בבקשה, מה זה ביאליק פתאום לא מרוצה? הרי יש דיוקן כזה שציירת?" "תגיד, מה פתאום של ליברמן ולא שלך [...] אז מה פתאום ליברמן כשיש פסטרנק?" [...] אני מסביר כי עניינו של ביאליק הוא את מי לשים מרצונו הטוב [...] ואחר כך הדבר נמאס לי כי אני עצמי שכחתי עד ששמעתי עליו בזמן שאתה "דגמנת" לליברמן [...] בכנות רצינית שיהיה לך דיוקן טוב [...] שהרי אני יודע שליברמן אינו מסוגל וסיבות רבות לכך במיוחד בגילו למעלה משבעים ובמיוחד בשיטת התצריב [...] ⁸

מכל האמור לעיל מצטייר לעינינו מאבק על מוניטין אמנותי – בין אלה של מקס ליברמן, צייר יהודי מגרמניה, אימפרסיוניסט, לבין אלה של ליאוניד פסטרנק, צייר יהודי מרוסיה, שאף הוא אימפרסיוניסט. מעניין אפוא מדוע העדיף ביאליק בתחילת הדרך את הדיוקן שיצר עבורו פסטרנק. ככל שהתקרב אל הצייר והכירו, ראה ביצירותיו שלמות מופתית במלאכת הציור. במאמר שבה שכתב עליו (שפורסם במהדורת היובל) התייחס ביאליק לגדולת פסטרנק כצייר דיוקנאות:

[...] העניין הרב אשר מצא האמן בתיאור האדם ועולמו הפנימי הביא אותו לתת חלק מכשרונו הגדול לאמנות הפורטריט [...] מי שנזדמן לו לראות את פסטרנק בשעה שהוא צר צורה "בצלם ובדמות", ובהיות עליו הרוח, כמובן אך הוא יבין מה זה "אמן יד". קל ומהיר הוא במלאכתו כצבי ועז כנמר [...] תוך כדי "יריה" ממששות עיניו את הגוף המצויר, את הדוגמה החיה, את כלה בבת אחת, מכף רגל ועד ראש. [...] הדמיון החיצוני, הפוטוגני, של הצורה

השפוך על פני המשורר ינבע מצד שמאל; על כך מעיד צדו הימני של הפרצוף (בצדו השמאלי של התחריט), שהוא בהיר, ואילו השמאלי (בימין התחריט) מתואר בצללים כהים המסייעים ביצירת אשליית הנפח של הלחיים ושל הרקה. משום כך נראית חלקת השיער בצדו הימני של ראש המשורר (בשמאל התחריט) מוזרה: היא כהה במיוחד, למרות שאור אמור להיות שפוף עליה. האור מכיוון זה של הדיוקן יוצר עיוות בהגדרת מצחו של המודל. הדרך שבה תיאר ליברמן את העין השמאלית, אף היא אינה משכנעת: אישון העין לא הושחר דיו (בניגוד לימני), וכך נוצר תיאור לא ברור ולא מוגדר של כיוון מבט העיניים, ובשל כך נעדרת מהן הבעה כלשהי. לאן צופה ביאליק? האם זהו מבט מהורהר, פנימה, או שמא מבט מבפנים כלפי חוץ? ההדפס של ליברמן לא נותן לנו הנחיות ברורות, ובשל כך הוא חלש, לא אקספרסיבי ובוגד בתפקידו. הדמות הנשקפת אלינו ממנו לא מוסיפה כבוד למשורר. גם שפמו נראה פגום, ומבט עיניו ריק. ההבעה המינימלית המוקרנת ממנו אינה משתווה כלל עם מידת האקספרסיביות המצויה בדיוקנאותיו המוקדמים של המשורר. שיקולו השיווקי של המו"ל היה אולי נכון, אך מהות של דיוקן, כאמצעי הנצחה חזותי מכובד, נעלמה מהדיוקן מעשה ידי ליברמן.

אך באותה מידה לא ברור מדוע אהב כל-כך ביאליק את דיוקנו מעשה ידי פסטרנק [תמונה 3]. זה מציג את המודל בכל הדרכים האפשריות העשויות לרמוז לצופים על איכויות של אילוף וחוסר טבעיות, כל אותן תכונות שדיוקן טוב אינו אמור לחשוף לעינינו. ביאליק מוצג בציוור בנינוחות מעושה; הצייר שאף כנראה לתאר אותו בתנוחה יומיומית, ברגע של נינוחות, כלומר, את ביאליק היום-יומי והארצי. על כך מעידה הסיגריה שנשתלה בידו הימנית. המודל שרוי אפוא באמצעה של פעילות

תמונה 3: ליאוניד פסטרנק, דיוקן ח"נ ביאליק, 1923, שמן על בד.

קריאה בדברי ביאליק על טולסטוי עלולה להביא את הקוראים עד לכדי הרהורי כפירה: האם מדבר כאן המשורר על טולסטוי, או שמא הוא מסגיר בדבריו משהו גם על עצמו? שהרי לא פחות מאחד-עשר אמנים ציירו דיוקנאות של המשורר הלאומי ברוסיה, בגרמניה ובארץ-ישראל: אירה יאן, פנחס ליטווינובסקי, יוסף טפר, חיים גליקסברג, נחום גוטמן, שמואל עובדיהו, פליקס פרידמן, הרמן שטרוק, וילם וקטל, מקס ליברמן, ועוד. הוא זכה להיות מונצח גם ביצירות מתחום הפיסול מעשה ידי מרים ברלין, זאב בן-צבי וחנה אורלוף.¹¹

בשיחה על כוס בירה צוננת עם הצייר חיים גליקסברג, שבמהלכה פרש באוזניו ביאליק את עניין דיוקנו מעשה ידי ליברמן, הוא שטח בפני ידידו את יחסו הכללי לדיוקנאות:

שמע נא, למה הכל מצירים אותי, כשפני זועפות. זה לא נכון בהחלט. הלא בעצם אין סלחן כמוני, ואני שוכח את הרעה שעושים לי. ציירו אותי כמה ציירים. פסטרנק צייר ממני שתי תמונות [צייר אחד] צייר אותי כאילו גיהץ אותי בעשרה מגהצים. ואני מטבעי שונא את המסורק והמגוהץ [...] אולם יודע אתה מה שאגיד לך, סקולפטורה אינה מדברת על לבי.¹²

ה"פוזיית" שביאליק ייחס לטולסטוי, נראה שלא היתה זרה גם לו. אך מעבר לניתוחים ספקולטיביים על אופי המשורר, חייבים לציין כי בכל הנוגע לדיוקן שצייר ליברמן (תמונה מס' 2), ביאליק צדק לגמרי בכך שלא אהב אותו. ליברמן גמס במלאכת החריטה שלו: בקווים נמרצים התווה את קווי המתאר של ראש המודל. במלאכת קווקו מהירה הגדיר את האזורים הכהים של החליפה ושל העניבה. הוא קבע כי מקור האור

תמונה 4: נחום גוטמן, דיוקן ח"נ ביאליק, 1922, רישום, ציפורן דיו.

ארגמן" או ציור נוף של ארץ-ישראל, מהווים לא יותר מהד קלוש וכוללני להגותו של ביאליק ומורים על תפיסתו השטחית למדי של הצייר.

מכל האמור לעיל נראה כי הסיבות לכך שביאליק העדיף את הדיוקן של פסטרנק על פני זה של ליברמן היו כנראה שתיים: האחת, העובדה שבערוב ימיו פסטרנק "חזר בתשובה" אל חיק היהדות, לאחר עשרות שנים שבהן, על-פי ביאליק, "רעה בשדות זרים". והשנייה, זיקתו הידועה והמוכרת של פסטרנק לגדול סופרי רוסיה, טולסטוי. באמצעות דיוקן מעשה ידיו של מי שצייר את טולסטוי היה המשורר זוכה להציב את עצמו "בחברה טובה".

לדיוקן הדחוי מעשה ידי פסטרנק חברו שניים: זה שלא נוצר כלל בידי יוסף בודקו, מעצב מהדורת היובל, ועוד אחד שיצר נחום גוטמן, שבאותה תקופה שהה אף הוא בגרמניה [תמונה 4]. ביאליק, כאמור, לא אהב את הדיוקן שיצר עבורו מקס ליברמן, והסכים לצרפו למהדורת היובל של כתביו רק בשל הלחץ שהפעיל עליו המפיק קרופניק. פרשת הדיוקן חזרה על עצמה כעשר שנים לאחר פרסום מהדורת היובל, בימי הוצאתה לאור של מהדורת יובל השישים של המשורר, שנעשתה כבר בתל-אביב. ביאליק, כך נטען, דרש כי במהדורה זו יובא דיוקנו שצויר בידי אירה יאן (אספיר יוספובנה סליפאן) [תמונה 5].¹⁴ דיוקן זה, כמו דיוקנאות מצולמים שלו בני התקופה, מציג שלושה מרכיבים חשובים בדמותו: מבט עיניים אקספרסיבי, שיער ראש מדולדל, שפם וזקן [תמונה 6].

ואחרי ככלות הכל, כיצד אנו זוכרים את מראהו החזותי של ביאליק? ודאי שלא באמצעות הדיוקן של ליברמן. איזה דיוקן

תמונה 5: אירה יאן (אספיר יוספובנה סליפאן), דיוקן ח"ן ביאליק, 1908.

מעגנת. אך הנינוחות המבוקשת נראית מעט תמוהה לנוכח העובדה שבשבתו בחדר האמן, האדם ה"נינוח" לא הסיר את מעילו הכבד. צורת הישיבה שלו נראית גם היא מאולצת ולא נוחה, והדבר בא לידי ביטוי בדרך שבה ביאליק משעין את ידו השמאלית על משענת הכיסא. פסטרנק מיקם את המשורר מולו (ומולו, הצופים), מפנה את ראשו קדימה ומתבונן נכחו, ועל פניו מצטייר חיוך מאולץ. מהחדר שבו מיקם הצייר את המשורר נגלה לנו קיר רקע, שעליו תלוי ציור ממוסגר, ולצדו שולחן. על השולחן מונחים ספר פתוח לצד ערימת ספרים ואגרטל, שבו נתונים ורדים אדומים פורחים. כל המרכיבים החזותיים האלה מלמדים אותנו יותר על פנים ביתו הבורגני של פסטרנק מאשר משהו על אופי המשורר, שנראה כאילו אינו שייך לשם. הדרך שבה פסטרנק ראה את ציורו שונה, כמובן:

[...] במקום "המחשבות הסרוחות" שצצות לעתים למשוררים בני זמננו [...] רמזתי על הגיגי לבך על פלשטינה [...] היות שאין אני רע כמוך וכיוצ"ב [...] אגלה לך סוד כדי לא לייסרך עוד. מילאתי את חלקו השמאלי של הרקע, ציירת על הקיר סקיצה פלשטינית (נוף) ועל השולחן, מאחורי ארון הספרים, אגרטל עם ורדים ואחד מהם, בצבע ארגמן, בוהק, פונה ונצמד אל הנוף הפלשטיני, הלא טוב! ורד זה הריהו השירה שלך, אדם רע שכמוך!¹⁵

ביצירת הדיוקן של ביאליק פסטרנק לא טרח הרבה בעבודת מחקר ובאיסוף חפצים שעשויים היו לשמש כאטריוטים לאופיו או לעיסוקיו. המרכיבים הסימבוליים כביכול, כמו "ורד בצבע

תמונה 6: דיוקן מצולם של ח"ן ביאליק (העשור הראשון של המאה העשרים).

תמונה 7: ש. וכמן, דיוקן ח"נ ביאליק, 1935.

נחרט אפוא בזכרונו? האחראי לדיוקנו הרשמי של המשורר – זה שנהגו להציג בכיתות בתי הספר בישראל, זה שהופיע על עלוני הקרן הקיימת בשנות ה-40 עד שנות ה-60 – הוא מעשה ידי צלם נשכח: ש' וכמן, שצילם שישה עשר תצלומים שבהם הנציח את המשורר.¹⁵

לגבי המופלא שבהם [תמונה 7], נראה כאילו כוונו אליו דברי ביאליק על הדיוקנאות של ליאוניד פסטרנק: "הדמיון החיצוני, הפוטוגני, של הצורה לגוף המצויר אינו מניח עדיין את דעתו. חותר הוא לגלות בשרטוטי הפנים את פנימיות האדם, את עיקר עצמותו. את היחידה החיה שבו. פרצוף מעשה ידיו – הוא חי מדבר, מלא מחשב ותוכן". בדיוקן המצולם של וכמן מוצג המשורר בהרמוניה מושלמת בין "הדמיון הפוטוגני" ל"פנימיות" באמצעות ההבעה החודרת המוקרנת ממנו.

הערות

- 1 כפי שצוטט אצל ח' באר, גם אהבתם גם שנאתם, ביאליק ברנר עגנון, מערכות יחסים, תל אביב: עם עובד, 1992, עמ' 77.
- 2 כל כתבי ראובן בריינין, ג; רשימות וזכרונות, ניו יורק, הועד להוצאת כל כתבי ראובן בן מרדכי בריינין, ת"ש, עמ' 148, כפי שצוטט אצל נ' גוברין, דבש מסלע, מחקרים בספרות ארץ ישראל, תל אביב: משרד הביטחון, ההוצאה לאור, 1989, עמ' 58.
- 3 ח' גליקסברג, ביאליק יום יום, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תש"ה (1945), עמ' 45-46.
- 4 מכתב מח"א קרופניק לח"נ באיליק מיום 26 ביולי 1923, ארכיון בית ביאליק. פסטרנק כתב לביאליק בקשר לדיוקנו: "עד להוצאת ספרך הדיוקן יספיק להבשיל עשרים פעם – הרי אין זה בצבע, היכן שצריך לעשות מספר הדפסים והפרוצדורה מורכבת. אצלך הוא יודפס בשחור, כך הרי אמרתי גם אז..."
- 5 מכתב מליאוניד פסטרנק לח"נ ביאליק מיום 5 ביולי 1922, ארכיון בית ביאליק, כפי שצוטט אצל ס' גויזמן (מתרגם), "ידיד היקר! נו!...יא מכתבי ליאוניד פסטרנק לחיים נחמן ביאליק", נקודותיים, 3-4 (2002), עמ' סב-סג.
- 6 מכתב מליאוניד פסטרנק לח"נ ביאליק מיום 4 במארס 1922, ארכיון בית ביאליק, כפי שצוטט אצל גויזמן, שם, עמ' סט.
- 7 ג' מרצינסקי, "דער פארטרעט אין דר היינטיגער קונסט" (הדיוקן באמנות העכשווית), מילגרום, 2 (1922), עמ' 15-20, תודתי לגב' לילה הולצמן על תרגום המאמר מידיש לעברית.
- 8 מכתב מח"א קרופניק לח"נ ביאליק (ללא תאריך), כנראה מחודש יוני או יולי 1922, ארכיון בית ביאליק.

- 9 בית ביאליק, כפי שצוטט אצל גויזמן, שם, עמ' עב..
- 10 ח"נ ביאליק, "א.ל. פסטרנק", סיפורים, דברי ספרות, מהדורת היובל, ברלין, 1923, עמ' שי.
- 11 שם. פסטרנק חשש מקביעתו הנחרצת של ביאליק לגבי ה"פוזיות" של טולסטוי והמליץ בפניו למתן את דבריו: "סבורני, ידיד היקר, שיהיה זה בוטה לומר כך על... הזקן. אולי אפשר במקום זה כלהלן: "הזקן הגדול אשר העריך את חשיבותה הרבה (או הנשגבה) של אמנות הדיוקן בחפץ לב העמיד את עצמו וגו'..." ביאליק לא קיבל את עצת פסטרנק ולא מיתן את דבריו.
- 12 ראו: פני המשורר: דיוקנאות חיים נחמן ביאליק, איורים וציורים ליצירותיו, תל אביב: בית ראובן, תשנ"ב, 1992.
- 13 גליקסברג, ביאליק יום יום, עמ' 46.
- 14 מכתב מליאוניד פסטרנק לביאליק מיום 5 ביולי 1922, כפי שצוטט אצל גויזמן, שם, עמ' סב-סג.
- 15 משה אונגרפלד, ביאליק וסופרי דורו, תל אביב: עם הספר, תשל"ד, עמ' 139.
- 16 ש. וכמן, ששה-עשר דיוקנאות של ח"נ ביאליק בשנת חייו האחרונה, 1935.